

БЕРНЮКОВ А. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри правознавства
(Хмельницький інститут соціальних
технологій Відкритого міжнародного
університету розвитку людини «Україна»)

УДК 340.12

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕРПРЕТАТОР В ЮРИДИЧНІЙ РЕАЛЬНОСТІ (ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті в світлі сучасної західноєвропейської філософсько-теоретичної думки піддаються аналізу основні та загальні гносеологічні характеристики соціального інтерпретатора юридичної реальності.

Ключові слова: право, філософія права, гносеологія права, юридична реальність.

В статье в свете современной западноевропейской философско-теоретической мысли подвергаются анализу основные и общие гносеологические характеристики социального интерпретатора юридической реальности.

Ключевые слова: право, философия права, гносеология права, юридическая реальность.

In this article, in light of modern West European philosophical-theoretical thought, main and general gnoseological characteristics of social interpreter of legal reality are exposed to analysis.

Key words: law, legal philosophy, legal gnoseology, legal reality.

Вступ. Рух за вдосконалення державно-правового будівництва, що охопив країну в останні два з половиною десятиліття, у ряді випадків проходить в нецивілізованих формах. Часто-густо він у нас відбувається не на науковій основі. Аналіз же розвитку нинішніх подій, що динамічно та стрімко розвиваються, їх причин та наслідків, офіційних оцінок і зроблених висновків свідчить про ще поки що існуючу недооцінку філософсько-правових досліджень. Разом із тим теоретичну проблематику юридичної галузі, навколо якої останнім часом ведуться широкі дебати, неможливо розробляти без урахування саме таких світоглядних позицій. Вся ця сфера якраз базується на філософських принципах загально-буттєвого існування. Дозволяючи говорити про явища відкрито, таке осмислення передбачає перебування всієї свідомості на рейки вільного мислення. Тож саме в філософії права, як в дзеркалі, можна побачити як усі досягнення, так і промахи та помилки існуючого офіційного розуміння *ius*. Ще більш цікавим у плані розбудови сучасної української юридичної реальності виступає проблема гносеологічного визначення соціального інтерпретатора в цілому.

Проводячи далі аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання означеної проблеми, слід зазначити, що при підготовці даної публікації ми спиралися, зокрема, на таких авторів: О. Атоян, В. Бачинін, С. Бобровник, Є. Большаков, В. Булгаков, Н. Бутакова, І. Вінницький, Н. Вопленко, В. Кубес тощо. Разом із тим, не применшуючи значення цих учених у розробці теми, слід вказати, що в їхніх роботах лише в найбільш загальних рисах окреслено вирішення зазначеного питання.

Постановка завдання. Відтак, зважаючи на вищевикладене, подальше з'ясування основних загальних гносеологічних характеристик соціального інтерпретатора, що діє в умовах юридичної реальності, потребує свого більш детального та ґрунтовного дослідження, що, відповідно, і стає ціллю для нашої статті.

Результати дослідження. І на початку, перш ніж приступити до безпосереднього розгляду питання, зауважимо нашу ввідну методологічну позицію, на якій ми базуємо всі

наші подальші розмірковування: «онто» та гносео» є взаємно-вивідними категоріями, тобто інформація формує світ, буття ж утворює знання. Особливо характерно це проявляється якраз в юридичній реальності. Адже, як відомо, саме тут суб'єктивність має звертатися до *jus naturale* і обидва вони представляють собою під час інтерпретації гнучку безформну гносеологічну субстанцію, але при цьому містять у собі свої онтичні коди. Зокрема, апелюючи до моделі правової реальності, що знаходиться в розпорядженні буття, індивід використовує її як інструмент актуалізації та відтворення процесу своєї екзистенції, що проживає в умовах суспільства. В цьому і здійснюється значення онтологічної форми *jus* в пізнанні. Причому тут можна говорити і про те, що в такому плані, як пояснює Бобровник, «важлива складова права – його оцінка людиною, що включає правову свідомість і фактичну поведінку, які в сукупності складають дію права в суспільстві» [3, с. 4]. І дійсно, як пояснює Бутакова, «реально існуюче соціальне життя залежить не тільки від правових норм, а й від правовідносин і правосвідомості» [6, с. 11]. І в цьому плані, як можна зрозуміти дану дослідницю, юридична реальність – це «цілісний комплекс правових явищ і процесів (право, правова діяльність, правосвідомість), складаний внаслідок їх взаємозв'язку і взаємодії, що характеризує правовий вплив на суспільне життя». Однак саме через це утворюється вже потрійна юридична конфронтація між правом, законом (як офіційною формою його відображення) та відповідною інтерпретацією їх людиною.

Разом із тим, як пояснює Бобровник, щонайперше виникає конфлікт саме між людиною та НПА, тобто коли «виникають правові суперечності між правом, відбитим у джерелах, і правом, що належить суб'єкту і відображає його ціннісні інтереси» [3, с. 4]. Тобто, в даному випадку, як вказує Вопленко, насамперед, слід говорити про «можливі протиріччя законності і моральної справедливості» [8, с. 13]. При цьому, в такому разі, як правильно зауважує Булгаков, «сформульовані в законах та інших нормативно-правових актах норми лише тоді стають живими, коли вони втілюються в дійсності, реалізуються в свідомо-вольових вчинках або діях людей» [5, с. 18]. Тож вирішення проблеми «закон–людина» так чи інакше, а все рівно скеровує до права як справедливості, тобто єдиної апеляційної інстанції у такому спорі. І в цьому плані, як вказує Вінницький, «по відношенню до правової свідомості принцип справедливості виконує моделюючу, селекційну, стабілізаційну, оціночну, орієнтуючу, мотиваційну і парадигматичну функції, законність – виховну та стримуючу функції» [7, с. 11]. Відтак, оскільки закон «працює» на інструментально-операціональному рівні, слід реконструювати більш широкий контекст, в якому поняття право та створена навколо нього реальність, як «річ в собі», і гносеологічний об'єкт в умовах соціуму стали взагалі можливими.

Це потребує від нас ввести ряд категорій, які мають задавати фон розумінню юридичної реальності саме у вигляді онтогносеологічного феномену, що гіпотетично пов'язуються з абстрактною поки ідеєю «моделі». Є очевидним, що мова має піти про форму, в якій вони співвідносяться між собою реляційно-амбівалентними зв'язками по типу два в одному, і завдяки чому включались у додатковий семантичний об'єм, що надавав їхнім фігурам, крім їх власного, ще й інше значення, контактано-хвильового типу в цілокупній єдності. Усе це є необхідним, зважаючи на те, що як вказує Большаков, «правове, розглянуте в аспекті властивостей, притаманних спорідненим соціальним феноменам, проявляє себе в таких галузях суспільного життя, як правові відносини, правові установи» [4, с. 292].

Ключові поняття – суб'єктність і соціальний інтерпретатор вводяться з метою окреслити координати, в яку включена онтогносеологічна модель юридичної реальності, що нас цікавить. Їх вдається задати через концепт функціонального режиму екзистенція-у-суспільстві. Відмітимо, що мова в даному випадку йде про суб'єктність, яка властива тільки соціуму. Це значить, що обидва застосовані нами поняття мають пряме відношення до своїх реципієнтів і разом представляють свого роду онтологічно-гносеологічний зв'язок існування права в суспільстві. Маркування цих моделей, як необхідних можливостей, покаже їх місце, призначення, функції по відношенню до суб'єктності соціального інтерпретатора, що дозволить у подальшому визначити їх елементарну базу і основні елементи, та представити в якості структурно-впорядкованих гносеологічних утворень, що мають бути проаналізовані в контексті процесу розуміння *jus*. Усе це виявить і глибинну діалектику юридичної інтерпретації. В цьому плані є справедливим зауваження Бачиніна про те, що «пізнавальна установка на пошук суперечностей, яка називається принципом суперечності, ставить філософію права лицем до

дійсності, примушує сприймати її негативні, неправові, кримінальні форми не як випадкові, неістотні вкраплення у соціальну реальність, а як її необхідні, невід'ємні складові» [2, с. 161]. Більше того, «як дослідницький імператив принцип суперечності приписує не ухилятися від аналізу темних, похмурих сторін соціального життя. З його позиції метою філософсько-правового аналізу є не імітація пізнавальних зусиль у душі ідеологічного святенництва або моралізуючої манірності, а встановлення максимально точного соціального діагнозу. Разом із тим цей принцип не дозволяє досліднику негативних соціальних явищ залишати непоміченим протилежний ціннісний полюс і загальний вид історичного горизонту з його перспективою та надією на можливість і досяжність соціальних гармоній» [2, с. 162–163].

Що ж пропонує Бачинін виділити в якості діалектики соціально-правової реальності? Отже, на його думку, вони такі: «Які структурно-змістовні параметри визначають характер і природу соціально-правової суперечності?

Перше. У кожному соціально-правовому феномені є і можуть бути виявлені різноманітні за своєю значущістю пари протилежних сторін, якостей, функціональних особливостей, які взаємообумовлюють і водночас виключають одна одну, перебувають у відносинах взаємозалежності, і разом з тим є відносно самостійними.

Друге. Основні ознаки відносин протилежностей – не тільки взаємопокладання і взаємопроникнення, а й змістовно-функціональна «асиметрія», тобто наявність ведучої та веденої, домінуючої та підпорядкованої сторін, кожна з яких має свою тенденцію зміни, підпорядковану як зовнішнім впливам, так і внутрішній логіці свого саморозвитку.

Третє. Кожна конкретна соціально-правова суперечність проходить у своєму розвитку низку сходинок від виникнення до остаточного розв'язання. Вона не в змозі нескінченно довго перебувати у застійному становищі омертвілої антитези і рано чи пізно самоліквідується.

Четверте. Соціально-правова суперечність має «чуттєво–понадчуттєву» природу, тобто має чуттєво сприймаючу форму, в яку одягнений її внутрішній, «понадчуттєвий» зміст, що досягається розумом і виявляється за її впливом на навколишню дійсність.

П'яте. Соціально-правова суперечність становить собою суспільні відносини, де сторони пов'язані безпосередніми та опосередкованими, постійними та мінливими, матеріальними та духовними узами між собою та з усією соціальною системою.

Шосте. Залежно від їх змістовно-функціональних особливостей соціально-правові суперечності можуть або сприяти стабілізації суспільної системи, упорядкуванню її структур, підвищенню ступеня її цивілізованості, або ж, навпаки, сприяти її дезорганізації, дестабілізації та деструкції.

Сьоме. Абсолютна більшість соціально-правових суперечностей виникає, загострюється та розв'язується за неодмінною участю соціальних суб'єктів, за допомогою їх конструктивних або деструктивних зусиль.

Восьме. Соціально-правові суперечності є наслідком дії одних конкретних факторів та причинами появи інших, таких же конкретних явищ і процесів. Кожна окрема суперечність, розв'язуючись, неминуче призводить до того, що в межах цього ж соціального простору неминуче виникають нові суперечності. В цьому полягає непереборний драматизм буття, де гармонія відносна, а протиборство в його різноманітних формах абсолютне та неперебутне.

Дев'яте. За рахунок динаміки виникнення, загострення та розв'язання незліченої кількості конкретних соціально-правових суперечностей відбуваються благодіючі або злочинні зміни в характері правової реальності, змісті правових відносин» [2, с. 162–163].

Урахування такої соціально-правової діалектики важливе з огляду на те, що нам потрібно звести саме в одну комплексно-динамічну онтогносеологічну систему право, загального соціального інтерпретатора, закон (як об'єктивацію суспільного юридичного духу) та екзистенційність особи (кінцевого виконувача норм у своїй безпосередній юридичній поведінці). Тому, як правильно вказує В. Кубес, «поряд із чистою нормою ідей норми також існують норми персонального, об'єктивного і об'єктивованого духу, як юридичного духу. Вони зустрічають певну норму в юридичній свідомості відповідного суспільства з відповідною правовою системою та моральними правилами, прийнятими для цієї суспільності. Це є надійною причиною для нормативності права і моралі.

Об'єктивний дух або юридичний дух, як юридична свідомість народу певного суспільства, включаючи наукове правове світобачення, створює в собі твори особливого виду,

в яких він сам себе відтворює, наділяючи своєю об'єктивністю; живий, об'єктивний юридичний дух об'єктивує самого себе. Об'єктивний дух як юридичний дух із необхідністю змушений у своєму існуванні до його об'єктивації.

Виникає об'єктивація об'єктивного юридичного духу, виникає і об'єктивований юридичний дух. Також у цього об'єктивованого юридичного духу є реальне буття з таких причин:

а) об'єктивації, оскільки певний юридичний кодекс може бути скасований. Об'єктивований юридичний дух – це загальний твір, в якому віднаходиться два шари: по-перше, чуттєво-реальний рівень букви на папері юридичного кодексу, тобто зовнішня сторона, що реально чуттєво сприймається, яка фізична помітна і онтологічно реальна; по-друге, розумовий зміст, а саме те, про що мова йде в об'єктивації, це є внутрішня сторона. Остання завжди прив'язана до певного твору, який сам по собі не є виявом розумової природи, а лише чуттєво сприймається, є річчю та реальністю. Із цього випливає, що об'єктивація базується змістовно на цих обмеженнях інтелектуального змісту цих творів реального. Зовнішня і внутрішня сторона утворюють уніфікований твір як ціле. При цьому внутрішня сторона визначає характер чуттєво-реального зовнішньої сторони. Оскільки, як збереження об'єктивованого юридичного духу і чуттєво-реальний твір зв'язані, то об'єктивований юридичний дух також є непостійним, він належить категорії часу, має долю та історію;

б) внутрішня сторона об'єктивованого юридичного духу – це фактично розумовий зміст законів, що є нереальністю в розгляді для самого себе. Внутрішня сторона має тільки обумовлений вид буття, тобто має «буття для нас», вона існує тільки на основі взаємних відношень до відповідного живого духу. В чуттєво доступному реальному творі, зокрема під час написання юридичного кодексу, «проявляється» розумовий зміст. З урахуванням відношення цього «прояву» юридично-психічний зміст тільки тоді і тільки там може переходити у функції для суб'єкта, коли з'являється цей розумово-правовий зміст. Цей суб'єкт – це теперішній живий особистісний і об'єктивно-правовий дух. Об'єктивований правовий дух не залежить від матеріалу, але залежить від живого юридичного духу часу і підпадає тому під категорію часу і розвитку подій. Об'єктивований юридичний дух «пересувається» в постійних змінах живого духу. Де ця зв'язаність пропадає, об'єктивований дух також зникає. Спосіб буття об'єктивованого юридичного духу, не дивлячись на те, що це привнесено чуттєво-сприйнятним, реальним твором, з яким він ділить долю знищення, також у цьому відношенні вид буття, оскільки твір несе в собі особистісний і об'єктивний юридичний дух. Комплексно твір об'єктивованого юридичного духу є тимчасовим та обумовленим історично, тому він є реальним;

в) разом із тим є і третій аргумент, чому об'єктивований правовий дух належить до ступінчатої структури реального світу, а не світу ідеальності. Об'єктивований юридичний дух є залежним у своїй автономії. Взаємне накладення оковів і обумовленість об'єктивованого об'єктивного і персонального духу є значним особливо в правовій сфері. Об'єктивований юридичний дух в юридичному кодексі повинен виходити з об'єктивного і персонального юридичного духу правової свідомості народу і окремих людей у врівноваженні цих двох духів, і він принципово залишається так довго діючим правом, до тих пір, доки об'єктивний і персональний дух влаштовує ця об'єктивація у відповідному правовому кодексі» [9, с. 101–102].

Усі ж ці інтерпретаційні прояви, у їх взаємозв'язках в юридичній реальності, на думку Большакова, можна розглянути за допомогою філософського змісту поняття «правове»: ««Правове» – філософська категорія, що позначає одну зі сторін безлічі суспільних феноменів: об'єктивних (правове відношення, правосуддя, правопорядок тощо), суб'єктивних (правова психіка, правова ідеологія, правова наука і т. п.), а також суб'єктивно-об'єктивно (правовий закон, правопорушення, правослухняна поведінка, протиправна поведінка, правова культура тощо)» [4, с. 292].

Так, зокрема, динамічну взаємодію об'єктивного та персонального юридичного духу в рефлексії «право–закон» на думку Кубеса, можна описати наступним чином: «Як вказує Микола Гартман, взаємовідношення трьох сфер право-розумового буття – персонального, об'єктивного і об'єктивованого правового духу, – це типово діалектичні зв'язки. Живий особистісний дух, як об'єктивний правовий дух, суттєвим чином відноситься до правових об'єктивація по створенню законів й інших правових норм. Як тільки він створює їх, ці об'єктивації стають оковами для нього. Живий юридичний дух так перетворюється завжди.

І навпаки, об'єктивований правовий дух залишається самим собою, він – консервативний фактор. Тільки один живий дух містить момент прогресу. У взаємній дії об'єктивованого і живого юридичного духів модифікується об'єктивована особливо юридичним духом діяльність інтерпретації. Якщо розходження занадто велике між живим юридичним духом і об'єктивованим юридичним духом, живий персональний і об'єктивний юридичний дух принципово змушений позбуватися своєї старої об'єктивації, але перед цим формуючи, в силу необхідності, нову об'єктивацію. Ця необхідність постійної об'єктивації обумовлена, зокрема, тим, що жодна адекватна свідомість не протистоїть об'єктивному юридичному духу. ... Якщо об'єктивний правовий дух позбавляється від своїх оков і вдосконалюється, то він потребує відповідного обґрунтування в своїх розбіжностях у свідомості людей, і це відбувається саме в об'єктивації. В ній об'єктивний юридичний дух робить свої форми придатними для сприймання індивідуума. В результаті чого він звільняється від старих зв'язків і підкоряється новим. Цей процес йде все далі. Об'єктивовані в законі юридичним духом вказівки – це розумове майно, в якому проявляється живий дух. Об'єктивований юридичний дух таким чином приносить користь для об'єктивного юридичного духу. З одного боку, об'єктивований правовий дух означає одночасне з'єднання живого персонального та об'єктивного правового духу. При цьому живий правовий дух повинен боротися з об'єктивованим юридичним духом, щоб звільнитися від нього і створювати нові об'єктивації і нові зв'язки» [9, с. 102–103]. Причому, як застерігає Кубес, у наукових цілях «взагалі слід розрізняти не тільки з точки зору розвитку, але і з онтологічної точки зору об'єктивний правовий дух і об'єктивний дух, але і об'єктивований правовий дух, і об'єктивований дух» [9, с. 108].

Як бачимо, конструювання соціальної реальності, де в т. ч. має працювати для суспільства та людини право, є складним процесом із багатьма факторами. Як відомо, ці питання були детально розглянуті відомими вченими П. Бергером і Т. Лукманом. Про це, зокрема, говорить і Атоян: «П. Бергер і Т. Лукман визначають реальність, як якість, притаманну феноменам, мати буття, незалежне від нашої волі і бажання («ми не можемо від них звільнитися»). У такому значенні вона виявляється не стільки онтологічною, скільки феноменологічною категорією, оскільки акцент робиться не на об'єктивне існування, незалежно від суб'єктів, а на сприйнятті буття, як існуючого незалежно від волі і бажання суб'єкта. Головне, що суб'єкт не може проігнорувати таку реальність і сприймає її як само собою зрозуміле, тобто як очевидність. Тому під правовою реальністю слід розуміти не тільки те, що здійснюється в інститутах права або правовідносинах, але також і ті очевидності, які хоч і не мають предметного буття, але з яким ми повинні рахуватися (не можемо не рахуватися)» [1, с. 5].

Висновки. Відтак, аксіоматичним є розгляд соціального інтерпретатора і суб'єктності саме як єдиної системи. Так, коли ми говоримо про перше, маючи на увазі його відносно стійке перебування, то ведемо мову про друге. Якщо ж згадуємо про суб'єктність, то розуміємо під ним рухливе, динамічне вираженням соціального інтерпретатора. Або: перше – універсальний спосіб здійснення другого та навпаки. Таким чином, обидва ці поняття в своєму взаємозв'язку складають єдину психологічну модель, конкретизуючи вираження правоінтерпретатора у «зайнятості» простору суб'єктивності в умовах суспільства.

При цьому суб'єктність і соціальний інтерпретатор не «зводяться» тільки до психологічних денотатів сприймання права, але можуть бути багатозначними «структурами» і мають таке «вимірювання» серед інших «показників». На граничному рівні узагальнення ці два поняття залишаються «єдністю» та продовжують мати спільну «результуючу» інтенцію, відповідно до якої вся їх онтогносеологічна номенклатура ідентифікується в якості даного цілого. Ця поєднувальна сила представлена в суспільно-екзистенційному форматі правопізнання. І тут, як справедливо зазначає Кубес, «між людьми, як такими, що живуть в реальному світі, думають і діють, та царством чистого обов'язку, царством ідей норми існує постійна напруга, яка проявляє себе саме в первинному переживанні обов'язку. Людина з її особистим духом викриває норми і зміст ідей норми, та спеціальні ідеї норми права через світ ідеальності, перевіряючи ним світ реальності, роблячи це саме в шарі духового буття. Через що сфера реального об'єктивного і об'єктивованого юридичного духу, як духу з відведеною нормою стає поступово наповненою. Витвори цих областей, яким, перш за все, право і мораль належать, як відношення до людини як суб'єкта і особистості з певними вимогами та претензіями до норми, як обов'язку» [9, с. 100–101]. А от що саме, яка буттєва сила робить виконання права обов'язком людини – це вже тема для наступних наукових розвідок.

Список використаних джерел:

1. Атоян О. Правовая реальность в контексте истории или история в контексте правовой реальности? // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. Дідоренка. – 2010. – № 7. – С. 3–10.
2. Бачинін В. Соціально-правові суперечності як предмет філософії права // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 1. – С. 157–164.
3. Бобровник С. Позитивистский и естественно-правовой аспекты исследования компромисса и конфликта в праве // Современное право. – 2013. – № 3. – С. 3–7.
4. Большаков Е. Правовое в контексте социальной реальности // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 1. – С. 292–294.
5. Булгаков В. Концепция справедливости в праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. / Тамбовский гос. ун-т им. Г. Державина. – Тамбов, 2001. – 22 с.
6. Бутакова Н. Правоотношения в структуре правовой действительности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. / Северо-западная ак-я госуд. службы. – СПб, 2006. – 24 с.
7. Винницкий И. Функции справедливости и законности как принципов права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. / Московский ун-т МВД России. – М., 2011. – 28 с.
8. Вопленко Н. Понятие и виды юридической справедливости // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5. «Юриспруденция». – 2011. – № 2. – С. 7–17.
9. Kubes V. Die Rechtsordnung und die Wirtschaft; Rechtsphilosophie und Wirtschaftsphilosophie // Memoria del X congreso mundial ordinario de filosofia del derecho y filosofia social (I.V.R.). Volumen VII. / Coordinada J.L. Curiel B. – Mexico: Universidad nacional autonoma de Mexico, 1982. – P. 91–110.

